

Свириденко О. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української і зарубіжної літератури
та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

НАЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА ЕПІСТОЛЯРНОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ П. КУЛІША

Анотація. У статті наголошується, що специфіка розвитку й особливості спрямування української письменницької епістолярної публіцистики в добу романтизму залежали насамперед від низки позамистецьких чинників і зумовлювалися ситуацією національної нестабільності. Це призвело до домінування в епістолярній публіцистиці українських романтиків, зокрема П. Куліша, суспільно-політичної проблематики, антиімперського дискурсу та національного пафосу.

Ключові слова: епістолярна публіцистика, романтизм, лист, суспільно-політична проблематика.

Постановка проблеми. В українській літературі доби романтизму простежуємо справжній вибух письменницької публіцистики, зокрема епістолярної. Аналізуючи українську письменницьку публіцистику загалом, А. Погрібний влучно зауважив, що цей «пласт нашого письменства настільки потужний, що маємо всі підстави пов'язувати його з найпосутнішими характеристиками вітчизняного літературного процесу» [9, с. 45–46]. У добу романтизму відкриті листи українських митців слугували зброєю як у тих гострих дискусіях, які точилися довкола суто літературної справи, так і в тих, які сягали за межі літератури й стосувалися питання: бути чи не бути самобутній українській мові, літературі, культурі. Подібна тенденція зумовлювалася тією обставиною, що, за спостереженням О. Білецького, «українській літературі не доводилося бути тільки «мистецтвом слова», вона була ще в більшій мірі, ніж література російська, одразу всім: політичною трибуною, публіцистикою, філософією, криком, плачем, стогоном поневоленої народної маси» [1]. При цьому саме відкритий лист уможлилював «сюхвилинність» (А. Погрібний), оперативність відповіді опонентів, що робило епістолярний жанр привабливим для публіциста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен письменницької публіцистики різноаспектно досліджувався А. Погрібним. Письменницька епістолярна публіцистика різних періодів ХХ століття стала предметом дослідження В. Кузьменка («Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ століття») та Г. Мазохи («Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації»). При цьому українська епістолярна публіцистика доби романтизму фактично залишилася поза увагою дослідників.

Мета статті – дослідити специфіку романтичної епістолярної публіцистики, зокрема епістолярної публіцистики П. Куліша.

Виклад основного матеріалу. Автором низки виступів, що витримані у формі епістолярної публіцистики, був і П. Куліш. Для П. Куліша, який мав уроджений політичний темперамент,

епістолярна публіцистика стає найбільш адекватною зброєю в боротьбі з опонентами в тих численних словесних публіцистичних перепалках, учасником яких він був.

Низка відкритих листів П. Куліша стосувалася безпосередніх політичних взаємин української нації з польською. В одному з номерів «Основи» (Основа. 1862. № 2) письменник публікує політико-публіцистичний (за визначенням Є. Нахліка) лист «Полякам об українцях (Ответ на безымянное письмо)», що був, за твердженням В. Дудка, публічною відповіддю на лист З. Фіша (псевдонім – Тадеуш Падалиця), який жив тоді в с. Пруси недалеко від м. Сміла [3, с. 64–68]. Цитований П. Кулішем лист З. Фіша свідчив, що причиною його написання став вихід у світ на сторінках «Основи» поезій П. Куліша «Солонія» та «Кумейки», якими автор, на думку опонента, розтравлював інстинкти українського народу й фактично давав йому в руки ніж проти Польщі, з якою доля України була тісно пов'язана в минулому й так само тісно буде пов'язана в майбутньому. У своєму листі-відповіді П. Куліш стверджував, що в українців існує свій погляд на своє минуле та характер історичних взаємин із Польщею, а майбутнє взагалі залежить від багатьох непередбачуваних явищ і комбінацій. В українському минулому, за П. Кулішем, були періоди не лише піднесення, а й «политического и гражданского ничтожества», до якого була причетна й Польща. П. Куліш, який у цьому листі позиціонував себе як «антишляхетний українець» [6, с. 72], закидав своєму опоненту, що й поляки колись були слабкими, але не піддалися під впливи сильних тевтонців і забажали залишитися саме поляками, а тому закликав поляків не прогнозувати українське політичне майбутнє. Він закликав свого противника керуватися принципом історичної правди, водночас, цитуючи народне прислів'я «Всякая рука к себе крива», натякав, що в кожного своя правда. Аналізуючи історію й сутність українсько-польських взаємин, П. Куліш демонструє високий рівень ерудованості та обізнаності з предметом полеміки. Аргументуючи свою позицію, він посилається на факти з української й польської історії, вміщує вказівки на статті в паризьких часописах, здійснює огляд літературної продукції представників «української школи» в польській літературі, аналізує українські історичні пісні та думи тощо. І в результаті робить промовистий висновок, що «я польское и я украинское разошлись в течение веков на такое расстояние, что поляк, при всем старании, не может войти в натуру украинца, а украинец, при всех приманках, войти в натуру польскую не хочет» [6, с. 75]. Звідси промовистий висновок, який П. Куліш адресував і полякам загалом, і своєму кореспонденту зокрібно: «Хата – наша и вы в ней – чужие» [6, с. 76], що означало неможливість українсько-польського політичного союзу. У цьому відкритому листі, який публікувався на шпальтах

підцензурної «Основи», чимало містилися в підтексті та поміж рядків.

Відкритий лист «Українофилам» написано 28 серпня 1862 року (уперше надруковано в 1911 році Українським науковим товариством у Києві з передмовою та примітками О. Левицького) й адресовано українській демократичній інтелігенції та українському панству, що їх П. Куліш прагнув консолідувати в боротьбі не лише за національний поступ, а й за соціальний прогрес. У листі П. Куліш здійснював огляд розвитку української ідеї, починаючи від часів Кирило-Мефодіївського братства. Він переконував, що стрімке поширення українофільських ідей, пропагованих кириломефодіївцями, у наступний період (тобто на межі 50–60-х років XIX століття) спричинене не так діяльністю членів цього товариства, як тим, що царська влада, яка прагнула «уничтожить неунечтожимое», зробила з братчиків героїв-українофілів, гідних наслідування [7, с. 425]. П. Куліш акцентував на процесі «жизненности» української ідеї, водночас, аналізуючи сучасний йому етап розвитку українофільського (громадівського) руху, зазначав: «Между последователями украинской идеи начали обнаруживаться такие дикие тенденции, что, при всем моем отвращении к общей, невольной нашей манере выражаться обиняками, я счел долгом заявить свое разномыслие» [7, с. 425]. Автор листа мав на увазі хлопоманів, київських громадівців, «ультраукраїнофилов», які, впадаючи в «роковую крайность», цілковито відкидали все, що було пов'язане з побутом панівного класу, а тому «начали искать истинной человечности только в сословиях труждающихся и обремененных». З огляду на це, народолобство хлопоманів звелось до того, що вони «большою частью слепо подражают неуклюжести простонародной одежды, забывая, что эта одежда свидетельствует о безвкусице, до которого простолудины доведены были долгим гнетом неотступной нужды в первых потребностях жизни и происходящим отсюда упадком эстетического чувства». Бути українофілом і народолобцем не означає, за П. Кулішем, поводити себе грубо й приходити «в свое общество в грязном, заношенном белье и даже с невымытыми дочиста руками» [7, с. 431], як це робили хлопомани, наслідуючи доведений до крайнього зубожіння простолуд. П. Куліш закликав українофілів не опускається (в плані цивілізованості) до рівня «низів», а піднімати «низи» на вищий цивілізаційний рівень шляхом просвіти в широкому розумінні (йшлося, зокрема, і про розвиток літературних смаків), плекати аристократизм духу простолуду. Аналізуючи лист «Українофилам», Є. Нахлік зазначає: «Це була дивовижна зміна позиції проти перших двох «листів з хутора» – «Про городи й села», де Куліш від імені «українських хуторян» заявляв небажання, «за-недбавши свої прості звичаї, вкинутись у той дурний комфорт» «городянський», твердив, що «немає і в світі кращої одяжини, як наша проста свита», і що «хуторянинові» «за свою просту домоткану свиту треба обома руками держатися». У цьому виявлялася не так суперечність Кулішевого мислення, як його здатність підходити до розгляду проблеми з різних поглядів, кожен із яких має свою долю правди. Приймаючи кут зору інтелігента, він у статті «Українофилам» оддавав перевагу вартошам розвиненої цивілізації перед вартошами хутірної життєвої [8, с. 363].

Поступово від питань політичних адресант переходив до питань літературних. Подібна «роковая крайность», переконував П. Куліш, уже немало зашкодила українській літературі, яка, керуючись ідеєю народності, на десятиліття обмежилася

«типами из простонародного быта». За таких умов і поет, і його аудиторія перебувають в ізолюваному становищі. Тому П. Куліш закликав українських митців звернути на більш широкий шлях, розширивши ідейно-тематичні межі національного письменства. Він констатував, що «литература, изображая в возмеченном виде простолудина и выставляя рядом с ним одни пороки и глупости сословия господствующего, клеймит это сословие печатью отвержения, или – сказать проще – считает его выродившимся и неспособным к продолжению народного развития». Така література, за П. Кулішем, віддаляє, дистанціює панство від народу. Тож відповідальність за суспільну ситуацію в Україні письменник покладав не лише на громадських діячів, а й на творчу інтелігенцію: «Будь наши писатели образованы разностороннее и не вдайся деятели нашей народности вообще в крайность воззрения на свою задачу, – сословие панское, или как бы мы его ни назвали, заявило бы свою способность к участию в национальном нашем возрождении гораздо выразительнее. Вместо того, оно или остается равнодушным зрителем наших трудов или даже противодействует им всеми зависящими от него способами; а способов у него много, не только материальных, но и моральных» [7, с. 428].

Не менш гострополітичним був лист-протест П. Куліша «Лист русинів до автора брошури «Un peuple europeen de quinze millions oublie devant l'histoire» (Правда. 1869. 22 трав. Ч. 19. С. 166–168). І хоча лист написано одноосібно, П. Куліш публікував його як колективний, тобто писаний усіма українцями-русинами, що лише посилювало його вагу та силу звучання. Цей умовно колективний лист був відповіддю-протестом на петицію сенатора, а водночас секретаря центральної комісії Паризького географічного товариства К. Делямара, у якій йшлося про Україну й українців. Із цією петицією К. Делямар виступив перед французьким сенатом у лютому 1869 р., а згодом видав її окремою брошурою під назвою «П'ятнадцятимільйонний європейський народ, забутий історією», яка фактично відразу ж (у тому ж таки 1869 році) вийшла в перекладі ще й німецькою мовою. Переклад українською мовою (перекладач Т. Лучук) з'явився лише в 1991 році.

І хоча П. Куліш відповів на петицію К. Делямара листом-протестом, ця петиція мала для України й своє позитивне значення. У зверненні до сенату К. Делямар, учений і політик, акцентував на руйнівній ролі Москви в європейській історії, писав про Російську імперію як про «мозаїку народів, більшість із яких потерпає у ярмі і, – через те, що утворилась вона внаслідок завоювань, які ставили один народ над іншими. Завойовницький народ – московити. Щодо поневоленних народів, то їх перелік можна продовжувати без кінця. Згадаємо тільки русинів, литвинів і поляків, про яких буде мова у цій петиції» [2].

Автор петиції акцентував, що у Франції цю державу сприймають як одноцільність, а насправді в її основі лежить різноцільність, що виявляється в діях уряду, адже «коли Росія веде переговори з Європою, то видає себе за слов'янську, то значить – європейську державу, а її монарх називає себе імператором російським. Коли ж Росія звертається до Азії, то видає себе за туранську, тобто татарську або азійську державу, а її самодержець виступає тоді білим царем». Така двоцильність зумовлюється тим, що до складу цієї держави входять і слов'янські народи (в Європі), і туранські (в Азії). Звідси, за словами К. Делямара, намагання Росії видавати себе за привітного брата й одних народів, й інших. Хто ж насправді московити? Даючи відповідь на це питання, К. Делямар водночас пода-

вав своє тлумачення боротьби за Києво-Руську спадщину, яка знайшла відгомін в українській письменницькій публіцистиці: «У своєму прагненні, щоб московити вважалися слов'янами, петербурзький уряд розпочав науковий похід, бо наукові студії в руках Росії перетворюються на могутню політичну зброю. Європейські ж учені розділені. Одні заблудилися в хитрому-дрому викладі історичної фальші й тому схиляються до думки про слов'янське походження московитів. Інші на противагу вважають, що московити своїм походженням і поведінням – суцільні татари, хоча й говорять по-слов'янськи» [2]. Мета петиції К. Делямара – просити сенат посприяти введенню в програму вивчення історії в шкільному курсі основних моментів історії тих народів, що говорять по-слов'янськи, щоб розрізнити кожного з них, тобто історії української зокрема. У петиції К. Делямар фактично бив на сполох, акцентуючи саме на долі України й українців, стверджуючи, що «університетська наука змішує два цілковито різні народи, більше того, два народи, які протистоять один одному, якщо зважати на їх окремішнє походження і їх традиції історичного розвитку. Ці два народи – московський і русинський, що їх змішують під загальною назвою русів». При цьому, за К. Делямаром, московити вкрали в русинів не лише назву для своєї держави, а й саму історію русів.

Петиція К. Делямара виглядала як заклик визнати окремішність і самодостатність України: «Треба признати, що в Європі існує народ, забутий істориками – 15-мільйонний народ русинів, 12½ мільйонів під російським царем і 2½ мільйона під австро-угорською короною. Народ цей такий же чисельний, як населення Іспанії, втричі чисельніший за чехів, такий же чисельний, як усі підданці корони св. Стефана. Цей народ знищений? Звісно, ні! Він існує, має свою історію, відмінну від історії Польщі і ще більш відмінну від історії Московщини, він має свої традиції, свою мову, особну від польської та московської, він має виразну особність, за яку бореться. Значить, історики зобов'язані чітко відрізнити русинів від московитів і поляків, бо вони відрізнялися від них у минулому, як відрізняються від них і тепер» [2]. Це був виступ французького сенатора, який аргументував право України посісти своє окремішнє місце на політичній карті Європи.

Утім цей виступ містив окремі науково хибні моменти, які не могли не зачепити Куліша-патріота. Так, К. Делямар, керуючись теорією польського емігранта й політичного діяча Ф.-Г. Духінського, який доводив можливість майбутньої польсько-литовсько-руської унії, тлумачив українців як етнос монгольського (туранського) походження. До того ж під час виступу він проголосив українців добровільними підданими Польщі. За спостереженнями Є. Нахліка, «на основі польських джерел (для більшої переконливості) – літопису Вінцентія Кадлубека та історичних досліджень Кароля Шайнохи й Александра Стадницького – Куліш від імені українців заперечував хибне твердження, буцімто русини Червоної Русі та Великого князівства Литовського приєдналися до Польщі добровільно, і твердив, що поляки були першими гнобителями Русі (України), а «москалі» лише йдуть їхнім слідом» [8, с. 368]. П. Куліш, умовно кажучи, «пробачав» своєму кореспондентові історичні огріхи, адже розумів, що європейська наука довго мовчала про Україну, тому пояснити її відразу й з усіх сторін була не спроможна. П. Куліш дбав, щоб європейська наука не була залежна від «авторитетів польської публіцистики», а тому давав посилання на власні історичні праці, праці М. Костомарова. Відповідаючи на кожну тезу К. Делямара своєю аргументованою антитезою,

П. Куліш доводив, що польський уряд довів наддніпрянських українців до революції, яка тривала понад півсторіччя й завершилася переходом Лівобережної України під московську владу. Він аргументовано заперечував тезу, що козаки належать не до українців, а до черкесів, тих самих туранців, до яких належать росіяни.

Лист-звернення П. Куліша «Зазивний лист до української інтелігенції» (1882), що був реакцією на Емський акт 1876 року, за спостереженнями Є. Нахліка, являє собою національно-культурницький маніфест, що має антиімперське спрямування [8, с. 372]. Оглядаючи українське минуле, П. Куліш із боєм констатував, що «варязька Русь так стерялася у татарському ярмі, а по татарах у перелюбках із Литвою та Ляхвою, що їй здавалось, ніби тільки й світу, що в польському вікні» [4, с. 401]. Не «вхопивши своєї національної тропи», наші предки такими самими «просторікими» перейшли під московське панування. «Восточні сусіди» «не роблячи нам ніякого насильства, ... вичеркнули нас із книги живих націй», «і були ми довго наче мертві, були нерухомі в летаргічному сні». Із цього летаргу українців пробудила рідна мова, що зазвучала з творів І. Котляревського, якого П. Куліш називає соціальним реформатором [4, с. 404]. При цьому «Енеїду» адресант називає сміхотворною, твором, що зачепив не всі струни народної душі, а от «Наталку Полтавку» тлумачить як твір літератури поважнішої. Утім українське відродження було припинене урядовцями Російської імперії, яких П. Куліш містко і влучно характеризує як гомункулів, указуючи на неприродність російської політики щодо України [4, с. 405], спрямованої на «угашення духа». Цей лист П. Куліша – гнівна інвектива до адресу всіх українців, яких П. Куліш закликає не бути «безсловесними звірятами», наводячи сумний приклад предків, які «збігли піною з кипучої української життя». Характеризуючи сучасну українську ситуацію, П. Куліш окреслює її як «безголів'я», вказуючи й на брак свідомості, і на відсутність національного проводу. Провину за «безголів'я» адресант покладає насамперед на світську та духовну інтелігенцію, яка не раз ставала на шлях пристосуванства й угодовства з поневолювачем. Усе, що мають українці, – це мова. Зникне мова – зникне й український народ, мов той «недорід», констатував П. Куліш, цілком із романтичних позицій отожднюючи мову й націю. Він прагне надати своєму листу потужного націєтворчого запалу, тому постійно апелює до почуття національної гордості українців, які мають пишатися тим, що «наше слово загартоване в устах Олегів, Святославів, Володимирів ще тоді, коли Москва не наклонувалась», і мають за обов'язок об'єднатися в боротьбі, щоб разом протидіяти «сліпому і тиранському вбиванню нашого національного духа» «необачними государниками» російськими [4, с. 409]. Лист адресований насамперед українській інтелігенції, на яку П. Куліш покладає обов'язок відповідальності за долю нації, усвідомлюючи її провідну роль у мово-, націє- та державотворчих процесах. Звернення багате на численні біблійні алюзії, що значно посилює гостроту й пафосність його звучання.

Висновки. Отже, специфіка розвитку та особливості спрямування української письменницької епістолярної публіцистики в добу романтизму залежали насамперед від низки позамистецьких чинників і зумовлювалися ситуацією національної нестабільності, в якій опинилася Україна, втративши рештки своєї державності. Це призвело до того, що суспільно-політична проблематика, антиімперський дискурс і націєтворчий пафос стають домінуючими в публіцистичних виступах україн-

ських митців доби романтизму, зокрема П. Куліша. У відкритих гострополемічних листах, що опубліковані на сторінках тогочасної періодики («Зазивний лист до української інтелігенції», «Лист русинів до автора брошури «Un peuple europeen de quinze millions oublie devant l'histoire», «Полякам об українцях (Ответ на безымянное письмо)», «Украинофилам»), П. Куліш відстоював ідею окремішності й самостійності українського народу, його право на самостійний розвиток, осмислював сутність і можливі перспективи міжнаціональних взаємин.

Література:

1. Білецький О. Міжнародне значення української літератури. Літературна газета. 1946. 28 березня.
2. Делямар К. П'ятнадцятимільйонний європейський народ, забутий історією. URL: <https://zbruc.eu/node/47895>.
3. Дудко В. Стаття Пантелеймона Куліша «Полякам об українцях» у контексті полемік «Основи» з національної проблематики. Національна ідея та національна своєрідність у засобах масової інформації: Асиміляція чи інтеграція в багатонаціональні суспільства Центрально-Східної Європи: матеріали «круглого столу» (Київ, 20–22 грудня 1996 р.). Київ: Дослідницький цент історії української преси, Фонд «Відродження», 1997. С. 64–68.
4. Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції. Куліш П.О. Твори: у 2 т. Том 1. С. 401.
5. Куліш П. Лист русинів до автора брошури «Un peuple europeen de quinze millions oublie devant l'histoire». Правда. 1869. 22 травня. Ч. 19. С. 166–168.
6. Куліш П.А. Полякам об українцях (Ответ на безымянное письмо). Основа. 1862. № 2. С. 67–86.
7. Куліш П.А. Украинофилам. Пам'ятки суспільної думки України XVIII – першої половини XIX ст.: хрестоматія. Дніпропетровськ: Видавництво ДДУ, 1995. С. 425.
8. Нахлік С.К. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель: наукова монографія: у 2 т. Київ: Український письменник, 2007. Т. 1. 462 с.
9. Погрібний А. До розуміння феномену письменницької публіцистики. Слово і час. 2007. № 4. С. 45–52.

Свириденко О. М. Национальная проблематика эпистолярной публицистики П. Кулиша

Аннотация. В статье отмечается, что специфика развития и особенности направления украинской писательской эпистолярной публицистики в эпоху романтизма зависели, прежде всего, от ряда внехудожественных факторов и обусловлены ситуацией национальной нестабильности. Это привело к доминированию в эпистолярной публицистике украинских романтиков, в частности П. Кулиша, общественно-политической проблематики, антиимперского дискурса и нациесозидающего пафоса.

Ключевые слова: эпистолярная публицистика, романтизм, письмо, общественно-политическая проблематика.

Svyrydenko O. National issues of P. Kulish's epistolary publicism

Summary. In the article, the author emphasizes that the developmental peculiarities and the direction specifics of Ukrainian writerly epistolary publicism during Romantic period primarily depended on a number of extra-artistic factors and were caused by the situation of national instability. This led to the predominance of social and political issues, anti-imperialistic discourse and nation-building pathos in Ukrainian romanticists' epistolary publicism, P. Kulish's in particular.

Key words: epistolary publicism, Romantic period, letter, social and political issues.